

УДК 159.922/316.64:165.242.2/(477)

Ю.М. ДМИТРІЄНКО, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ДВІ ВІСІ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ ТА КУЛЬТУРИ

Ключові слова: вісь розвитку української правової свідомості та культури, вісь становлення української правової свідомості та культури, неформальна спадкоємність української правової свідомості та культури, формальна спадкоємність української правової свідомості та культури

Намагаючись автентично оцінити сучасну складну українську правову дійсність, що рефлексивно презентована у процесах становлення й розвитку української правової свідомості та культури, та є їхнім типовим змістом, зазначимо, що за позитивним правом і правознавством звичайна правова свідомість (а більш вірніше – позитивна правова свідомість) як типово одномірна, конкретно-історично-лінійна модель національного правосприйняття, обмеженого можливостями даної конкретно-історичної правової епохи, – є одним з умовно спрощених лінійних теоретичних конструктів, основ та однією з елементарно спрощених лінійних сфер (площин, типів) її наукових моделей, як правило, за звичайних практичних умов існування природно більш складних форм національних, політичних, релігійних та інших синергетичних, нелінійно структурованих форм правової свідомості. Серед останніх, за проведеними дослідженнями, найбільш істотною є форма національної правової свідомості як типова форма найвищої, ментально зорганізованої у історичному та реальному світі природної людської єдності та спільності. Зазначена проблема пов'язана з державною програмою Київського національного університету ім. Т. Шевченка «Формування механізму реалізації та захисту прав і свобод громадян України» (номер теми 01-БФ-042-01; номер державної реєстрації 0191U03579).

Як національну, українську правову свідомість, є більш доцільним називати за назвою титульної нації, у нашому контексті – української, в російському контексті – російською правовою свідомістю, в німецькому контексті – німецькою правовою свідомістю та ін. Слід при цьому зазначити, що багато знатних й нових вчених-правознавців в Росії давно широко розпочали використовувати як термін та продовжують далі використовувати й творчо активно розвивати тему «російська правосвідомість», розуміючи її як типово національну, починаючи з П. Новгородцева, І. Ільїна та закінчуючи сучасними вченими, такими, як Я.В. Мезенцева, О.Г. Щєдрін, Є.В. Уваркіна, Г.Р. Ішкільдіна, А.А. Жаріков, Т.Б. Сазонова, І.М. Максимова, А.Ч. Чупанова, Ф.Ш. Ямбушев та інші. У Чехії поняття «чеська правова свідомість, культура» у контексті національних часто-густо вживають габелітовані доктори юридичних наук, професори університету м. Брно Карел Шелле та Рената Весела. У Польщі досить часто, приблизно з середини ХХ сторіччя вживали поняття «польська правова свідомість, культура» габелітовані доктори юридичних наук, професори Гданського університету Генріх Шабала та Ян Мазарік та інші. У Німеччині, відомо, давно ввів в світовий науковий круговорот поняття «німецька свідомість», «німецька правова свідомість, культура», «німецька самосвідомість» Г.В. Гегель. При цьому слід зазначити, що в Україні поняття «українська правова свідомість», а також «українська правова культура», не дивлячись на все більш широке їх використання у наукових працях вченими різних спеціальностей, зокрема правових, у значенні типово національної, – ще не зазнали широкого наукового визнання та, у зв'язку з цим, навіть виникають істотні утруднення з затвердженням назв тем кандидатських і докторських дисертацій, де такі терміни зустрічаються.

За таких підходів звичайна позитивна теоретична правова свідомість презентується як типове теоретичне поняття, теоретична основа, частина більш широкого правового поняття, наприклад, національної правової свідомості.

мості. Таке поняття універсально абстрактно підходить лише для будь-якого наукового її вивчення без концептуального визначення її істотної природи та істотних властивостей, можливостей і функцій, які набагато є важливішими у живому правовому житті. Тобто, у теоретичному понятті правової свідомості як типово абстрактному є лише лінійний набір мінімально істотних теоретичних конструктів (при чому їх кількість з часом збільшується). Вони універсально існують у більш складній правовій свідомості кожного народу, суспільства, індивіда, але питання, як вони функціонують та як змусити їх максимально функціонувати на рівні хоча б виявлення актуальних підходів, – таке завдання права наука поки не ставить на порядок денний у зв'язку з їх складністю. Вона обмежується науковим описом цих теоретичних конструктів.

Звідси, завданням статті є формування та визначення підходів до розуміння правової свідомості як такої теоретичної конструкції, теоретичної основи у правовій науці, що дозволяють прив'язати її до конкретно-історичних реалій практичного існування та трансформації як функціонального механізму реальних правоперетворень та правозастосувань, а також у контексті її формальної та неформальної спадкоємності, уточнення наукової дефініції останніх, правової категорії «українська правова свідомість» як типово національних, багатокомпонентної та істотно складної. Метою роботи є вивчення природи української правової свідомості, спадкоємності, та її трансформацій, що дозволять її розуміти як таку, що має складну організацію, де теоретична правова свідомість є лише її теоретичною основою та частиною, а також визначення історико-правових можливостей використання української правової свідомості як реального механізму (чи його частини) регулювання суспільних відносин, наприклад, за всіма її розвитку та становлення.

Виникає гостра потреба у вивченні істотної природи, істотних властивостей, можливостей і функцій «живої» практичної правової свідомості, котрі у теоретичній правовій сві-

домості виявити абсолютно не можливо у зв'язку з відсутністю істотної її прив'язки до конкретно-історичного субстрату, істотного матеріального її носія, суб'єктів, об'єктів, предметів, правовідносин, проблем і перспектив, що існують у реальній правовій дійсності. Правова категорія та правове поняття «правова свідомість» як теоретична наукова категорія не має жодної правової цінності, коли її не можна використати для реальних практичних правоперетворень та правозастосувань. Відоме висловлювання класиків до-радянської і радянської правової думки про правову свідомість як форму відповідного державотворення та держави (Гегель, Тацій, Чефранов, Новгородцев, Ільїн, Козюбра, Сташис та інші) протягом останніх ста років залишаються «червоною» теоретичною фразою. Виникає потреба вийти за межі теоретичної правової свідомості та зв'язати її з суспільним життям (родова правова природа) та правовим життям (видова правова природа). Вони за відношенням до правової свідомості є старшою детермінантною природою, що здатні визначити її максимальні властивості, можливості, вимоги та потреби як ті істотні та суттєві, котрі у теоретичному понятті «правова свідомість» ніяким чином виявлені бути не можуть.

Оскільки, як ми встановили, максимальні функції правової свідомості здатні виявлятися конкретно-історично за типово національною формою та тільки як функції її істотних якостей (властивостей), то для виявлення істотних і суттєвих природних властивостей будь-якої правової свідомості, проявлених з максимальною силою, слід вивчати більшою мірою не стільки теоретичну правову свідомість, а й правову свідомість, верифіковану у її соціально-прогностичному аспекті. До того ж, у зв'язку з її історичними та/або сучасними істотними різноджерельними конкретно-історичними субстратами, матеріальними її носіями, суб'єктами, об'єктами, предметами, правовідносинами, проблемами і перспективами потрібна істотна конкретно-історична прив'язка також останніх (всіх і кожного)

строго обов'язково за різними ступенями функціональної релевантності здійснення правових функцій суспільства та держави.

Отже, можемо говорити про глобальну вісь природного формування української правової свідомості та культури, що складається, фактично з двох вісей (ось – рос.): вісь різнолінійного та нелінійного розвитку як родої правову природу, що є пріоритетною за періодів кризового праворозвитку та переважно у нетрадиційному суспільстві, що наближається до традиційного, та вісь лінійного становлення як родої правову природу, що є звичайно пріоритетною за періодів стабільного становлення статичного права у традиційному суспільстві світового зразка.

Ми вживаємо термін «лінійність» за аналогією терміну «нелінійність», але зі значенням протиставлення та антонімічності. Термін «нелінійність» – це фундаментальне поняття синергетики як нового теоретичного напрямку досліджень об'єктивної природи правової свідомості та культури та будь-якої іншої об'єктивної природи, у нашому контексті, синергетики української правосвідомості, на основі якого науковцями світу й нами, зокрема [1–7] розроблена нова парадигма, яку можна назвати парадигмою нелінійності української правової свідомості та культури [8–10] як можливої оптимальної форми статичного права за будь-якого перехідного правостановлення.

Нелінійність у синергетиці правосвідомості означає можливість нормативно несподіваних (але прогнозованих і передбачених) змін напрямків протікання процесів нормотворення, як ідейно-світоглядного, так й регулятивно-правового, їх багатоваріантність, множинність шляхів їх регулятивного розгортання, випадкового пріоритетного вибору одного з них як пріоритетного у межах певного, нормативно детермінованого поля регулятивних можливостей чинного права. Різнолінійність (маргінальність) української правової свідомості позначає можливість як нормативно реалізованих, так й можливість нормативно несподіваних змін напрямків протікання процесів її становлення й розвитку, але з

пріоритетами розвитку. У зв'язку з тим, що синергетика правосвідомості вводить нелінійний стиль мислення, пов'язаний з феноменом штучного інтелекту, в ній широко застосовуються нелінійні математичні рівняння, які мають кілька нормативних розв'язань, та якими описуються можливі шляхи еволюції правової системи. У такий спосіб ми визначаємо еволюційний розвиток правосвідомості як різноджерельного процесуального права, що має розвиткові фази – конкретно-історичні цикли соціальної активності правосвідомості, як певні правові конкретно-історичні епохи, або хронологічні періоди. В їх межах існує те чи інше позитивне право як система конкретно-історичних норм, що можуть розвитково змінюватись, зумовлених тією чи іншою специфікою регулятивного відношення первинних суб'єктів правосвідомості (фізичних осіб) до світу та до себе як суб'єктів правового, конкретно-історичного часо-простору, ідентифікованого у парадигмі тієї чи іншої конституції. У зв'язку з цим позитивне право є у межах власних детермінант лінійно визначеним феноменом, що однозначно тлумачить реальність за логікою Основного Закону, отже, визначає правову реальність, виходячи з тих одномірних нормативних лінійних реалій та перспектив, що закладені у Конституції.

У позитивному праві, як типово конкретно-історичному, принципово відсутня можливість оперативного, тобто й нелінійного визначення у тих чи інших розвиткових девіаціях норм права, за девіаціями правової ідіоми, реалізованої процесуально у правосвідомості, *типово правову налаштованість*, виходячи з різноджерельного статусу різногалузевої норми права, що впливає з різноджерельного статусу української правової ідіоми та правосвідомості. Формується вісь її конкретно-історичного становлення, а також водночас становлення статичного права, культури, суспільства та держави, але за природних шляхів загального формування української правової свідомості тощо. *Вивчаючи позитивну правову свідомість як складне формозмістовне явище* [11], з двома вісями становлення й розвитку,

котрим характерні, фактично, інші типи (види) правової свідомості, правових явищ і правових процесів, що презентуються максимально у національній формі української правової свідомості та культури, – вчені отримують не стільки можливість теоретично знати її спрощену абстраговану «учбову» будову. Вони, що є більш істотним, отримують можливість практичного використання цих інших типів (видів) правової свідомості, передусім, національних (наприклад, української правової свідомості та ін.), при формуванні оновленого статичного права як її змісту.

Домінанта теоретичної правової свідомості як видової правової природи більш характерна для періодів її становлення, коли у суспільстві та державі, безсумнівно, визнана необхідність формування робочих пріоритетів, принципів, детермінант та закономірностей широкої родової правової природи, коли існує чітка ідейно-світоглядна (правопсихологічна) база її формування як істотна істинна основа її нормативно-правової трансформації. Коли ідейно-світоглядні світові стандарти родової правової природи теоретичної правової свідомості не викликають у широкій науковій та вітчизняній спільноті жодних питань до їх пріоритетно верифікованих і адаптованих основ у соціально справедливих світових стандартах та у цивілізованому становленні певного вітчизняного статичного права, та існують реальні зразки стандартів, котрі можна використати для практичних правоперетворень. Будь-яка відома національна правова свідомість, котра має назву за назвою титульної нації, - типово характерна для процесів розвитку будь-якої нації як єдиної одиниці ментального, ідейно-світоглядного та нормативного вимірювання світу у відповідних одиницях ментально-правової культури, ментально-правового світогляду, правової та/або національної ідіоми. Нами ця правопроцесуальна процедура природного здійснення механізму формування, адаптації та моніторингу національної правової свідомості представлена у механізмі адаптації та моніторингу вітчизняного законодавства до європейського [12].

Цей механізм можна використовувати як основу практичного формування світового національного і правового стандарту суспільного та правового буття будь-якої державно-правової свідомості як форми статичного права за конкретно-історичним становленням й розвитком української правової свідомості та культури, а, фактично, процесуальної форми, перш за все, перехідного державотворення, держави, її адміністративних інститутів (Г. Гегель, В. Тацій, М. Козюбра, В. Сташис, Л. Петрова, В. Чефранов, О. Бандурка та ін.).

Отже, за періоди розвитку формується ідейно-світоглядна вісь української правової свідомості як типово національної, а за періоди становлення – її нормативно-правова вісь, Вони за природних шляхів становлення й розвитку української правової свідомості можуть більшою мірою співпадати, а за неприродних шляхів – більшою мірою суттєво та/або істотно не співпадати. Вивчаючи правову свідомість як національну, ми тим самим підкреслюємо її першочергову важливість для перехідного статичного правостановлення. Разом із тим, ми отримуємо можливість вивести правову науку на засади широкої цілеспрямованості наукового формування актуальної ідейно-світоглядної вісі української правової свідомості як такої найголовнішої теоретичної проблеми за сучасного періоду її розвитку, важливішої котрої нема нічого. За сучасного кризового правостановлення найбільш важливою є родова правова природа, вивчення та використання досвіду її практичного законодавчого формування у інших суспільствах і державах, в першу чергу тих, що встигли швидко ввійти у коло світових традиційних суспільств, світових правових цінностей та стандартів, особливо з числа колишніх пострадянських. Найважливішими продовжують залишатися більшою мірою світові філософсько-правові та методологічно-правові твори. За їх зразками давно раніше сформовані відомі ідейно-світоглядно структуровані за світовими стандартами правові ідеї, що стали основами чинних нині конституцій світових зразків, зокрема у колишніх посттоталітарних

суспільствах і державах. Важливість вивчення ідейно-світоглядних детермінант правової свідомості як типово родових правових полягає радикально у тому, що саме вони можуть або призвести до того, що «чинні Закони будуть або функціонувати, або ні, – не дивлячись на те, що вони хороші» (Л. Кравчук).

Для сучасної української правової науки важливим є не стільки проводити широкі чи вузькі правові реформи, скільки здійснювати глобальну задачу широкого дослідження сучасного конкретно-історичного правового становлення та/або розвитку української правової свідомості та культури як типово національних. Слід пам'ятати також про те, що саме правова свідомість як національна, маюча теоретичну основу, викладену у підручниках, і широку детермінантну родову правову природу, здатна істинно визначати конкретні пріоритети у сучасному конкретно-історичному періоді формування української правової свідомості, культури, права, суспільства та держави. Коли у суспільстві домінує міжнаціональна і міжконфесійна злагода, або у суспільстві мінімальні соціальні конфлікти та вони легко долаються, то за такої обставини українське суспільство стає або ж стало традиційним, оригінальним та світовим. Коли ж переважають соціальні конфлікти, у суспільстві домінує міжнаціональна та міжконфесійна незлагода, або у суспільстві максимально ідентифіковані соціальні конфлікти та вони тривало не долаються. Існує боротьба за природні права пересічних громадян, або ж вона відсутня, або ж громадяни масово ідуть на заробітки за кордон, або ж вимирають. Процеси смертності перевищують процеси народжуваності, коли не виконуються владою передвиборні обіцянки, – це період розвитку української правової свідомості та культури. У суспільстві існують реальні та більшою мірою приховані різноджерельні масові різноформатні девіації, конфлікти та патології. За такої обставини українське суспільство продовжує залишатися нетрадиційним, неоригінальним та не світовим. Вважаємо, що сучасні юристи, як правомірні позитивісти, за

тривалих часів призвичаїлись до теоретично полегшеного розуміння права, правової свідомості та культури, та того розуміння, що залишилось у спадок від радянського права. Такого розуміння, яке залишається у випускників юридичних вузів і вимагає постійного суттєвого вдосконалення, кореляції та перевірки за певними періодами вивчення становлення й розвитку різноджерельної та різноаспектної української та іншої правової свідомості. Справа у тому, що у позитивному праві існують лише канонізовані застарілі положення позитивного лінійного розуміння правової дійсності. Їх слід обережно, неухильно розвивати, модернізувати та оцивілізувати, але зрозуміти це вкрай є важливим всім. На той час за перехідного правостановлення, особливо на українських теренах, однієї юридичної освіти, застарілих теоретичних конструктів замало для правильного розуміння складних процесів перехідного правотворення, правозастосування та правореалізації. Останні мають домінантними детермінантами не тільки видової правової природи позитивного статичного права, скільки широкі детермінанти родової правової природи, де видова правова природа є лише їх, на жаль, несуттєвою частиною. Як правило, теоретичної конструкції правової свідомості у природі по-різному національного, ментального та ідейно-правового розуміння дійсності (родова правова природа) та правової дійсності (видова правова природа) як такої не існує. Вона може бути лише повною та/або певною основою, теоретичною моделлю правосвідомості більш складної, наприклад, національної, політичної, релігійної та ін., про що ми зазначали вище. Але зазначену спрощену теоретичну модель юристи-позитивісти намагаються використовувати універсально, що робити не можна, оскільки навіть право, за нашим підходом, може бути різним: монархічним (зміст монархічної правової свідомості та культури) та республіканським (зміст республіканської правової свідомості та культури). У ідейно-світоглядній вісі розвитку української правової свідомості та культури

формується та стверджується найголовніший її системний елемент – українська правова ідея з давніми першоджерелами правової емоції, ідейно-світоглядну та іншу природу котрої як типового правового явища ми досліджували раніше [13, 14].

За нормативно-правової вісі становлення стверджується найголовніший структурний елемент – регулятивна правова норма як складова частина механізму регулювання суспільних відносин, з давніми її першоджерелами – першими регулятивними актами українства, презентованими у регулятивних нормах української звичаєвої правосвідомості. Фактично ж, за позитивними правом, вісь розвитку української правової свідомості – це вісь формування неформальної спадкоємності української правової свідомості, котра формалізується у новій Конституції України. Сама ж нова Конституція буде презентувати нову формальну спадкоємність української правової свідомості – конституційну. А становлення української правової свідомості за природними шляхами – це водночас становлення нового українського статичного позитивного права та/або нової української статичної (позитивної) правової системи.

При цьому може правомірно виникнути для юристів-позитивістів типове питання: Що таке українська правова ідея? У контексті української правової свідомості – українська правова ідея – це її найголовніший системний елемент. Тобто, такий конкретно-історично сприйнятий первинними суб'єктами української правової свідомості та культури її ідейно-світоглядний зв'язок просторово унормованих структурних елементів, що автентично ідентифікує, презентує та верифікує водночас український правовий ідеал певного та/або даного конкретно-історичного правового періоду. Спробуємо здійснити правомірну інтерпретацію української правової ідеї у контексті енциклопедичного розуміння терміну «ідея». Так, українська правова ідея (від грец. *εἶδος* (*ейдос*); *ιδέα* – початок, принцип) – це ідейно-світоглядна (за розвитку української правової свідомості) і нормативно-правова

(за становлення української правової свідомості) форма духовно-пізнавального сприйняття певних закономірних зв'язків та відношень зовнішнього правозаконодавчого світу, спрямована на його відповідне ідейно-світоглядне та нормативно-правове перетворення. За своєю логічною будовою українська правова ідея, як відомо, є найголовнішим системним елементом української правової свідомості. А також формою правового мислення, ідейно-світоглядний зміст якої своєрідно поєднує в собі об'єктивне правове знання про наявну правову дійсність, та про її суб'єктивну правову цільову мету. Саме за останньою можна цілеспрямовувати становлення й розвиток правового стану суб'єктів, об'єктів і предметів української правової свідомості, а також її самої – керовано.

Особливістю української правової ідеї як типово національної, є здатність ідейно-світоглядно виявляти найсуттєвіші, все підпорядковуючі нормативно-правові риси, принципи, закономірності та закони об'єктивних процесів становлення й розвитку правової свідомості, культури, створюючи цілісний, взірцевий образ предмета віддзеркалення української правової свідомості та в українській правовій свідомості, в правозаконодавчому пізнанні або творчості. З цього погляду українська правова ідея споріднена з українським правовим ідеалом, оскільки нормативно спрямована на досягнення вищої правової істинності й довершеності у відображенні й перетворенні існуючого як відображенні й перетворенні українською правовою свідомістю та в українській правовій свідомості. Вона органічно поєднує в собі теоретичні та практичні аспекти правоусвідомленого відношення людини до світу. Українська правова ідея цілепокладається за основу того чи іншого процесу правотворчості. Вона може бути істинною або хибною. Український правовий ідеал (від лат. *idealis* від грец. *ἰδέα* – образ, ідея, пор. також ейдос) – це українська вища абсолютна українська правова істина, а також у нашому контексті – вища ідейно-світоглядна цінність. Ми представляємо пра-

вовий ідеал як найкращий, остаточно завершений у розвитку певного конкретно-історичного періоду ідейно-світоглядний стан певного правового явища. Це максимально розвинений зразок особистих ідейно-світоглядних якостей, здібностей, вищої ідейно-світоглядної норми етичності правової особи. Український правовий ідеал також ідентифікуємо вищим ступенем етичного правоусвідомлення про благо й належність, естетично функціонально реалізованого у вищому та найвищому циклі соціальної активності української правової свідомості та культури українства. Це найвища досконалість у ідейно-світоглядних відносинах між людьми як суб'єктами української правової свідомості та культури. Український правовий ідеал – це максимально довершений устрій українського правового суспільства.

Тут дуже важлива функціональна правова творчість як інструмент здійснення механізму правової ідеалізації дійсності (родова правова природа) та правової дійсності (видова правова природа). Правова творчість, що створює український правовий ідеал, є специфічно українською формою правозаконодавчої життєдіяльності як типово національної, що відрізняє її від іншої правозаконодавчої діяльності. Як загальна форма правозаконодавчої діяльності, український правовий ідеал виступає у всіх галузях суспільного життя: соціальній, політичній, етичній, естетичній та ін. Категорія українського правового ідеалу володіє глибоким соціальним значенням. Впродовж століть прогресивні верстви населення в конкуренції та боротьбі проти віджилих форм української правової свідомості та культури черпали свій ентузіазм у високих правових ідеалах свободи, рівності, братерства. Поняття «український правовий ідеал» вживаємо однаково й до конкретних предметів: ідеал українського добра, ідеал української жіночої краси, ідеал української чоловічої краси, ідеал української держави, правди, ідеал українського громадянина та ін. Додамо також, що у загальне вживання термін «ідеал», «український правовий ідеал» у типовому значенні на-

ціонального, стали входити приблизно з кінця XIX і початку XX ст., головним чином, завдяки дослідженню творчості Шиллера. Отже, *говорячи про розвиток (вісь розвитку, вісь правової психології, вісь розвитку нелінійних і різнолінійних властивостей, функцій, перспектив, вісь розвитку родової правової природи) української правової свідомості, ми кажемо про моделі її розвитку як типово світового, істотного національноскладового явища, процесу. Це розвиток як невід'ємна частина загальноцивілізаційного процесу трансформації духовних сфер нетрадиційних суспільств, побудований на засадах різних ментальних соціалізацій української правової дійсності, верифікованих за типовими пріоритетами ідейно-світоглядних процедур їх оприлюдненого визнання як таких, що формуються за природними основами, принципами і закономірностями.*

За такого підходу будь-які ідейно-світоглядні процеси як типово природні процеси розвитку української правової свідомості та культури є також родовими правовими процесами, фактично, пріоритетно нелінійного, девіантного (маргінального, ілюзорного) розвитку української правової свідомості та культури або розвитку української девіантної (маргінальної, ілюзорної) правової свідомості та культури за будь-яких часо-просторів їх формування. Тобто, для вісі розвитку типово характерні різні девіантні форми української правової свідомості та культури, простіше – девіантна правова свідомість з «абсолютною самостійністю» (Ю. Дмитрієнко), що має кризовий цикл соціальної активності. Для вісі становлення – характерна не девіантна, позитивна правова свідомість, з «відносною самостійністю» (В. Чефранов), що має не кризові цикли соціальної активності.

У процесах розвитку української правової свідомості та культури формуються максимально можливі девіації української правової свідомості та культури, але вони не виходять з правові межі їх осмислення, верифікації та реалізації. Або ж коли вони виходять, то формують принципово нову форму української

правової свідомості та культури, – делінквентну, яка має інші закономірності свого становлення та розвитку. Та вона має іншу нову цільову правову мету – делінквентну (злочинну), що є більш індивідуалізованою, ірраціоналізованою, суспільно прихованою та нормативно не визначеною. Саме у процесах девіантного розвитку української правової свідомості як типово національної та максимально маргінальної водночас, формується нова українська правова ідея, котра відповідає найактуальнішим правовим інтересам і реаліям сьогодення (родова правова природа) та правового сьогодення (видова правова природа) – найголовніший системний її елемент та основа водночас нової Конституції України.

Іншими словами говорячи, з появою нової Конституції України розпочнеться процес переформатування процесів становлення доконституційних суспільних відносин, форм недержавно-правової української правової свідомості та культури у типові конституційні, державно-правові, з неформально пріоритетною формою державно-правової свідомості та культури. Про те, що іноді таке переформатування суспільних відносин може відбуватись найчастіше, або як правило, з самого початку, на неприродній та нементальній основі, особливо урахуваючи різноментальне (україноцентричне, європейськоцентричне, азіатськоцентричне – кримськотатарське, російськоцентричне) наповнення української правової ідіоми та культури, що власне й підштовхує до формування пріоритету неприродних шляхів становлення української правової свідомості та культури – мало пишуть. Та про процеси становлення української правової свідомості та культури також майже зовсім не пишуть. Але останнім часом все більше з'являється оригінальних підходів щодо вивчення процесів становлення, перш за все, статичного українського права та/або української правової системи тощо.

Наприклад, за вивченням правового статусу суб'єктів права, може презентувати серйозна у методологічному відношенні наукова стаття Д.Е. Аблязова [15]. Тут фактично здій-

снена перша спроба типового, але прогресивного аналізу з точки зору української позитивної правової науки у порівняльному відношенні за Конституцією України правових термінів та категорій «права людини» та «права громадянина», які нами раніше інтерпретувалися як ментальні права первинних суб'єктів та ідеологічні права вторинних суб'єктів української правової свідомості та культури. З правовими ідеями дослідника пов'язуємо наші тези, що найбільш важливим, першорядним питанням як для теорії, так і для практики прав людини є питання про те, що собою представляє явище «права людини – первинного суб'єкта правової свідомості»... Тривалі пошуки відповіді на це питання привели людство до розуміння того, що правами людини (ментальні права первинних суб'єктів української правової свідомості та культури – Ю.Д.) є продовження соціально-природних і інтелектуально-духовних властивостей самої людини (первинних суб'єктів української правової свідомості та культури)» [15], Додамо, – за природних шляхів формування української правової свідомості та культури. У цьому відношенні за зразками прав людини, ментальні права первинних суб'єктів української правової свідомості та культури, дійсно є тим істинним ціннісно-правовим орієнтиром, що дозволяє застосовувати «людський вимір» не тільки до держави, права, закону, законності, правового порядку, але й до громадянського суспільства та вторинних суб'єктів правової свідомості тощо.

Оскільки ступінь зрілості й розвиненості останніх залежить значною мірою від стану справ із правами людини, від обсягу цих прав і їхньої реалізації, то за правовими ідеями О.А. Лукашової, на які посилається дослідник, можна сформулювати правомірні тези, що ментальні права первинних суб'єктів української правової свідомості та культури надають їм можливість не тільки брати участь в управлінні державою, але й дистанціюватися від неї, самовизначатися в сфері приватного життя, вибору переконань, відношення до релігії, власності.

Поглинання громадянського суспільства державою, одержавлення всіх сфер життя відбуваються там, де права первинних суб'єктів української правової свідомості або відсутні, або носять декларативний характер [16, с.13]. Методологічною передумовою змістовного введення, порівняння, співвіднесення, аналізу та верифікації таких правових категорій та понять як «ментальні права первинних суб'єктів української правової свідомості та культури» та «ідеологічні права вторинних суб'єктів правової свідомості та культури» є вперше занотовані та прилюдно захищені раніше нами у кандидатській дисертації поняття «первинні суб'єкти національної самосвідомості» та «вторинні суб'єкти національної самосвідомості»: первинні – «усвідомлені» соціальні суб'єкти як «фізичні» об'єкти соціального буття (індивіди-соціальні групи-суспільство); вторинні – «неусвідомлені» соціальні суб'єкти як «ідеологічні» об'єкти соціального буття (соціальні інститути, засоби масової інформації, преса, радіо, реклама)» [17]. Ми розрізняємо категорії «ментальні права первинних суб'єктів української правової свідомості та культури» або «права людини», «права фізичної особи», «права невідної фізичної особи», «права невідної юридичної особи», що та за різних умов рівні та/або протилежні – «ідеологічним правам вторинних суб'єктів правової свідомості та культури» або «правам громадянина», «правам юридичних осіб», «правам владних юридичних осіб», «правам владних фізичних осіб». За правовими ідеями Д.Е. Аблязова, що продуктивно інтерпретував положення відомих правознавців щодо розмежування прав людини та громадянина, зокрема, О.Ф. Скакун, вважаємо, що ментальні права первинних суб'єктів української правової свідомості та культури та ідеологічні права вторинних суб'єктів української правової свідомості є тісно взаємозалежними, однак не тотожними поняттями.

За правовими ідеями О.Ф. Скакун, які прогресивно використані у роботі Д.Е. Аблязовим, а саме: про відмінності та тотожності прав людини і громадянина, формуємо тези

про істотні додаткові відмінності між ментальними правами первинних суб'єктів української правової свідомості та культури та ідеологічними правами вторинних суб'єктів української правової свідомості та культури, визначеними нами раніше [18]: 1) ментальні права первинних суб'єктів української правової свідомості та культури – це позатериторіальні універсальні давні права, що мало з часом змінюються, існуючі незалежно від державного використання чи-то визнання, а також закріплення у законі і завжди залишаються позаісторичними, завжди дійсними та майбутніми структурними зв'язками їх носія з конкретною державою; 2) ментальні права первинних суб'єктів української правової свідомості та культури – це загальноновизнані, загальновідомі та загально соціально значимі та загально пріоритетні, тобто належать звичайній, пересічній людині як фізичній особі через факт народження як природні, невідчужувані права, тобто не завжди виступають як юридичні категорії (апатриди, біженці не мають статусу громадянства, але мають права людини); 3) реалізація ментальних прав первинних суб'єктів української правової свідомості та культури як типово природних здійснюється у сфері будь-якого громадянського суспільства, де б не знаходились, тобто вони є універсалізованими за будь-якого суспільства чи-то держави, тобто є типовим незмінним компонентом правової свідомості (за формулою української правової ідіоми). Реалізація ж ідеологічних прав – змінних компонентів правової свідомості (за формулою української національної ідіоми) вторинних суб'єктів української правової свідомості та культури охоплює сферу відносин індивіда, юридичної особи, будь-якої владної особи та ін. за їхніми владними ознаками з певною державою. Тобто, є завжди конкретно-історичними, що можуть змінюватися, тобто є не перманентно змінним, а типовим змінним компонентом правової свідомості разом з релігійними, політичними та іншими штучними правами [19, с.175].

За правовими ідеями М.Л. Заїнчковського зазначаємо, що вторинний суб'єкт українсь-

кої правової свідомості та культури – це невідмінна юридично структурована іпостась людини як учасниці законодавчого процесу у державі. Поняття «вторинний суб'єкт української правової свідомості та культури» фіксує те, чим з необхідністю стає й має бути людина у суспільстві. Але на відміну від істотної правової ідеї Д.Е. Аблязова, котрий підтримує М.Л. Заїнчковського, що говорячи про права людини та права громадянина, у нашому контексті – говорячи про ментальні права первинних суб'єктів української правової свідомості та культури і ідеологічні права вторинних суб'єктів української правової свідомості та культури – маємо на увазі начебто завжди єдиний суб'єкт – людину, що реалізовує свої невід'ємні (природні) права у площині спільного життя з іншими, – ми категорично не згодні. Як на нас, це майже ті ж самі суб'єкти української правової свідомості та культури, або суб'єкти, чії права можуть наближатися, навіть бути тотожними (але ніколи ні рівними) за одних умов, в першу чергу, за природних шляхів становлення й розвитку української правової свідомості та культури. Але за інших умов, за неприродних шляхів становлення й розвитку української правової свідомості та культури, – це абсолютно інші суб'єкти української правової свідомості та культури, з абсолютно не тотожними права, обов'язками, вимогами, потребами та перспективами.

За нашими підходами, за природних підходів становлення української правової свідомості та культури, ментальні права первинних суб'єктів української правової свідомості та ідеологічні права вторинних її суб'єктів умовно співпадають або можуть співпадати. Вторинні суб'єкти української правової свідомості є природним продовженням первинних, але за умов типово природних шляхів становлення й розвитку української правової свідомості та культури [20, с.128]. За ідеями Д.І. Луковської та Д.Е. Аблязова, розмежування ментальних прав первинних суб'єктів української правової свідомості та культури впливає з розрізнення громадянського су-

спільства і держави, людини взагалі як приватної людини і «політичної людини – громадянина держави». Цитуємо Д.Е. Аблязова далі: «В аспекті прав громадянина, громадянство – це особливий юридичний статус особи. Юридичне визнання одержує державна приналежність особи всередині країни і за рубежом, і особа наділяється в повному обсязі правами й обов'язками, передбаченими в законодавстві даної держави» [21, с.34]. Слід підтримати вищезазначених вчених у тому, що це дійсно різні категорії. Там, де йде мова про права громадянина, існує необхідність у відповідному зв'язку фізичної особи та держави. Права людини (у нас – ментальні права первинних суб'єктів української правової свідомості та культури – Ю.Д.) – більш широка у суб'єктному складі категорія. Традиційно права (первинного суб'єкту правової свідомості та культури – Ю.Д.) людини поділяють на три покоління: перше покоління прав – це громадянські та політичні права (*liberie*); друге покоління – економічні, соціальні та культурні права (*egalite*) і третє покоління – колективні (солідарні) права (*fraternite*) [21, с.23]. В юридичній літературі права другого покоління [22] пов'язують з існуванням соціальної держави. Так, В.В. Копейчиков [23, с.64], О.А. Лукашева [24], І.В. Яковюк [25, с.22–27] вважають основним завданням соціальної держави створення умов і відповідальність за реалізацію прав людини «другого покоління». При цьому, гадаємо, автору слід було більш різноджерельно уточнити витoki досить складного поняття «покоління» прав людей, перш за все у методологічному сенсі. В першу чергу, було би доцільним прояснити, якими відомими історичними та сучасними вченими це поняття істотно презентується та інтерпретується у плані їх методичній співвіднесеності. Треба було підкреслити, які визначення автору ближче та чому, та особливо, який смисл тут є конкретно авторським. Але вірним без сумніву є також й те, що це положення є центральним у сучасній концепції соціальної держави, адже держава, де реально не забезпечені вищеназвані права і яка навіть

не прагне до цього, «однозначно не може іменуватися соціальною» (Д.Е. Аблязов). Додамо, що мабуть, давно визріла потреба у обґрунтуванні нових прав четвертого покоління цих суб'єктів – масові (колективно правосвідомлені) права – права на колективне, групове та індивідуальне висловлювання доказового порушення природних прав первинних суб'єктів української правової свідомості та культури з перспективою конституційного їх захисту.

Говорячи про українську правову свідомість та культуру як типово національні, ми тим самим говоримо про домінуючу, пріоритетну родову правову природу, в якій максимально, різноджерельно, різнолінійно ідентифікуються, презентуються та верифікуються водночас максимально сконцентровані, презентовані та різнофункціонально реалізовані першоприродні, ментально структуровані можливості, вимоги та потреби. Національна природа української правової свідомості та культури як така, – презентує максимальну природну суть, максимальне природне ество, максимальне природне призначення та квазі-істотнішу властивість будь-якої правової свідомості та культури. Суть: бути завжди максимально істинним та істотним першоприродним корелятом за будь-яких часо-просторів як конкретно-історичного (тимчасового, мінливого), так й неконкретно-історичного (вічного) становлення й розвитку всіх (будь-яких) природних процесів, пов'язаних з видовим усвідомленням і правосвідомленням за відношенням до природних і суспільних процесів як родових, а також природних і суспільних форм правового усвідомлення, теж належностей типової родової правової природи.

Національне правове усвідомлення дійсності презентується родовими правовими процесами становлення й розвитку (з пріоритетами розвитку) відповідної національної мови. При чому *сама національна мова є істотним матеріальним носієм (інформаційно-знаковою матерією) будь-якої національно зорганізованої правової дійсності та культу-*

ри її масових, колективних та індивідуальних, з пріоритетом масових, первинних суб'єктів, а також будь-якої правової свідомості як типово національної. Останні як перші правові суб'єкти української правової свідомості у світі та Всесвіті, створюють інші форми правової свідомості (законовідомості) для вторинних її суб'єктів. Кожного разу за кожного нового конкретно-історичного формування української правової свідомості та культури (нового хронологічного періоду), зі створенням нової Конституції України остання, за нашими проведеними дослідженнями [26] виконує функції (набуває нових типових властивостей як основ її нових типових функцій) формальної, або нормативно-правової (вісь становлення правової свідомості) спадкоємності тепер вже не розвитку, а становлення української правової свідомості та культури (разом зі становленням нової системи українського статичного права). Але становлення української правової свідомості та культури повинно за цього відбуватись за природними шляхами [27]. При цьому правомірно можуть виникати нові та нові питання про природність формальної спадкоємності та ін. Авжеж, наприклад, виникаючі питання про моральність такої спадкоємності або можуть принципово розв'язуватись, коли будь-яка конституція формується за природними шляхами, та тільки у межах даної змістовно-законодавчої форми правового конституційного поля та за її межами також принципово не можуть бути розв'язаними, або принципово ні, коли конституція формувалась чито формується не за природними шляхами, та ні у яких правових межах.

Відповідна спадкоємність української правової свідомості, що детермінується змістовною формою Конституції, «рухається» по коридору певного хронологічного періоду її становлення, - нами визначена формальною, та не тільки за це. Додатково зазначаємо, що основний ідейно-світоглядний зміст понять «спадкоємність в українській правовій свідомості» та «спадкоємність української правової свідомості» як видових правових ми рек-

ругуємо з нашої наукової монографії, де визначені такі найголовніші наукові терміни родової правової природи як «спадкоємність в національній самосвідомості», «неформальна спадкоємність», «формальна спадкоємність», «рівні активності в національній самосвідомості» та інші [28].

Так, ми змістовно уточнюємо правові поняття та правові категорії «неформальна спадкоємність української правової свідомості та культури» та «формальна спадкоємність української правової свідомості та культури». Неформальна спадкоємність української правової свідомості та культури – це ментально опосередковане (за неприродних шляхів розвитку) та структуроване (за природних шляхів розвитку та саморозвитку) формування української правової свідомості як типово національної, зафіксоване у гаслах, наукових монографіях, філософсько-правових творах за світовими правовими традиціями, стандартами та культурами, української звичаєвої правової свідомості, українського звичаєвого права як типового змісту останньої, з пріоритетними детермінантами, джерелами та функціями істотних духовних українських артефактів і архетипів. При цьому формальна спадкоємність української правової свідомості та культури – це, в першу чергу, конституційно, ідеологічно, релігійно, політично та/або у інший штучний спосіб опосередковане (за неприродних шляхів становлення) та структуроване (за природних шляхів становлення та самостановлення) формування української правової свідомості як типово теоретичної, науково змодельованої та змістовно зафіксованої у навчальних підручниках і посібниках спрощеної «учбової» конструкції стійкої правової рефлексії за вітчизняними науковими підходами її розуміння у межах певного конкретно-історичного періоду становлення української правової свідомості та у межах однієї правової культури індивіда, суспільства, держави.

Це відбувається, скоріш за все, без обов'язкового урахування досвіду світових правових традицій, стандартів та культур, а також без

обов'язкового урахування світових джерел української звичаєвої правової свідомості, українського звичаєвого права як типового змісту останньої, без обов'язкового урахування пріоритетів, детермінант, джерел, функцій істотних духовних українських артефактів і архетипів, але з обов'язковим урахуванням функцій матеріальних українських артефактів та архетипів. Тут також можуть виникати питання, на які треба давати відповіді. Наприклад, конституція будь-якої країни теж може формуватися за природними та/або за неприродними шляхами та інше.

Отже, говорячи про становлення (вісь становлення, вісь становлення лінійних властивостей, функцій, перспектив, вісь правової ідеології, вісь наукової ідеології, вісь становлення видової правової природи) української правової свідомості, ми говоримо про становлення типово теоретичних, науково сформованих, спрощено правоусвідомлених і технологічно відрефлексованих елементарних правових явищ, процесів і різних законодавчих соціалізацій української правової дійсності та культури. Становлення теоретичної правової свідомості відбувається за типовими пріоритетами нормативно-правових та/або інших регулятивних процедур їх конституційного та/або державного трансформування й стимулювання як таких, що формуються за штучними основами, принципами і закономірностями тільки лінійної видової правової природи. Становлення української теоретичної правової свідомості презентуються у нормативно-правовій основі статичного українського права, його нормативно-правових джерелах, нормативно-правових вимогах, потребах і перспективах. Становлення української теоретичної правової свідомості відбувається, як правило, за українського традиційного або оригінального суспільства та/або такого українського суспільства, що трансформується у традиційне, світове. Разом з цим, вимоги та перспективи Конституції України можуть стати (стають) центром, основою виникнення чергової нової вісі становлення української пра-

вової свідомості та культури за відповідними новими конституційними принципами, закономірностями.

Отже, задля виявлення істинної сучасної природи будь-якої правової свідомості треба модель теоретичної правової свідомості прив'язати до певної конкретно-історичної правової дійсності. Тим самим ми визначаємо можливий найпріоритетніший напрямок та логічну схему теоретико-практичних, монографічних і дисертаційних досліджень у галузі сучасної правової науки. Внаслідок такої прив'язки теоретичної правової свідомості до української історичної та/або сучасної правової дійсності можна виявити:

1) традиційні місця її розташування, функціонування, становлення та розвитку – традиційні територіальні місця, з яких вона за різних умов різноджерельно істотно суб'єктно, об'єктно, предметно, змістовно чи за формами максимально проявляється особливо за перехідного правостановлення статичного права, та/або переноситься за закономірностями цього історичного чи-то сучасного конкретно-історичного часу (періоду) у інші часо-простори існування та функціонування. Ми також можемо визначити, з яких місць вони переносяться на юридично зафіксовані за географічними, етнічними, державними, мовними, та іншими координатами, офіційно визначені кордони існування та функціонування історичної та сучасної української правової свідомості та культури.

Ми також можемо визначити форми, змісти, суб'єкти, об'єкти, предмети, відносини інших історичних і сучасних правових свідомостей, як вони впливають та взаємовпливають одне на одне, завдяки різним їх формам, котрі визначаються конкретно пріоритетною ментальною щільністю певної складової пропорції формули тієї чи іншої національної та правової ідіоми, конкретно-історично реалізованих на певних географічних, мовних, етнічних чи-то інших територіях. Або ж за правовими ідеями О.Ф. Скакун ми тим самим вивчаємо становлення та розвиток історичної та сучасної правової свідомості у її часі (за

різнолінійними ідейно-світоглядними просторовими формами розвитку) та її просторі (за лінійними нормативно-правовими часовими змістами становлення). При цьому розвиток правової свідомості вимагає пріоритетного використання ідейно-світоглядної, формової платформи як найголовнішої основи, а її становлення – пріоритетного використання змістовної, нормативно-правової;

2) за назвою титульної, фактично та/або афактично одержавленої нації або інших націй, що концептуально та парадигмально оптимальну державну програму, стратегію та перспективи суспільства та держави, сформувавши від імені більшості населення правову та політичну програму діяльності країни як типово національну та все населення цю програму визнає й підтримує, – або сформувавши назву тієї пріоритетної правової свідомості, котра згодом трансформуватиметься у національну державно-правову.

Такою титульною нацією є в Україні українська. Тому національна правова свідомість у межах всієї України, що уособлює державу, громадянське суспільство, соціум і всі верстви населення за всього видимого історичного й сучасного часу її формування, є українською національною правовою свідомістю або, простіше – українською правовою свідомістю;

3) на ґрунті виявлених нами формул української національної та правової ідіоми можливість формування оптимальних реальних історичних, сучасних напрямів та тенденцій становлення й розвитку української правової свідомості як національної;

4) за випадків різко нерівноважного стану пропорцій (коли не можна офіційно визначити пріоритетної складової пропорції) за формулами української національної та правової ідіоми автентично чіткий статус будь-якого чи-то історичного, чи-то сучасного конкретно-історичного періоду становлення чи розвитку української правової свідомості як типово національної. За домінанти неукраїноцентричної пропорції формули української правової ідіоми – презентуємо період розвитку, за домінанти україноцентричної пропорції – період її

становлення. За випадків перманентного нерівноважного стану та національного статусу складових пропорції формули української правової ідіоми застосовуємо кореляційну формулу української національної ідіоми. За додатковими відсотковими даними математичних підрахунків національно кількісного складу первинних суб'єктів української правової свідомості уточнюємо ментальну щільність всіх (і кожної окремо) пропорцій(ії) формули української національної ідіоми. За цим параметром формуємо тезу або про домінанту тієї чи іншої, україноцентричної чи неукраїноцентричної правової ментальності, тієї чи іншої складової пропорції, *або про неможливість визначення будь-якого пріоритету за будь-якою ментально-правовою домінантою, що свідчить про типову нормативно-правову домінанту чи про період становлення української правової свідомості;*

5) найголовніші системні та структурні елементи, центри, периферії, напрями конкретно-історичного розвитку й становлення української правової свідомості (як типово національної). При цьому уточнюємо, що в основу будь-якої закономірності становлення та розвитку української правової свідомості та культури ми цілепокладаємо автентичні (в першу чергу у термінологічному значенні) принципи їх становлення й розвитку, а також основні відмінності лінійного та нелінійного способів (типів, форм, моделей) світового і вітчизняного правового усвідомлення, праворозуміння та правопізнання.

Таким чином, підводячи підсумок проведеному дослідженню, зазначимо, що саме у періодах ідейно-світоглядного розвитку української правової свідомості як типово національної на засадах неформальної, ментально структурованої спадкоємності правової традиції звичаєвої української правової свідомості та культури, формується вісь її конкретно-історичного розвитку, а також розвитку статичного права, культури, суспільства та держави за природних шляхів загального формування української правової свідомості тощо. За періоди становлення української правової

свідомості найголовнішим структурним елементом за умов відсутності нової Конституції є ті істотні правові норми, викладені у маргінально-правових актах, що закріплюють соціальну справедливість та її захищають (треба виявити ці актуальні маргінально-правові акти). За умов наявності нової Конституції – сама Конституція та у ній стаття, що відображає найголовнішу правову ідею (наприклад, правова ідея про найвищу соціальну цінність), що втілена як правова ідея соціальної справедливості та правова ідея самої Конституції. Тільки за таких умов Конституція є правовим Основним Законом, та тільки тоді подальше становлення української правової свідомості здійснюватиметься природними шляхами. Її центром є Конституція, вихідні положення про соціальну справедливість, правові норми, що її захищають, є розвиткові девіації української правової свідомості, що поступово витісняються правовими нормами, напрям розвитку – формування усталених норм статичного права як природної основи механізму правового регулювання суспільних відносин на засадах соціальної справедливості.

Саме у періодах нормативно-правового, законодавчого становлення української правової свідомості як типово національної за її юридично закріпленими ознаками та на засадах природної неформальної спадкоємності як родової правової природи формується, за проведеними нашими дослідженнями, формальна спадкоємність Конституції України як формальна спадкоємність української державно-правової свідомості. Для монархічного статичного права більш привабливими є вісь становлення правової свідомості та культури, для республіканського – вісь розвитку. Сучасна українська правова наука має основним завданням, в першу чергу, змінити парадигму розуміння формування статичного права на парадигму його становлення та розвитку за процесами становлення й розвитку української правової свідомості та культури за відповідними хронологічними періодами: по-друге, практичними, законодавчо-технічними, юридично-технічними методами виявити

та теоретично оприлюднити існування конкретних процесів: вісі розвитку чи становлення статичного права, наприклад, за даними підходами до вивчення процесів становлення й розвитку української правової свідомості та культури; по-третє, змінити описову парадигму вивчення правових явищ, процесів та їх суб'єкт-об'єктів на парадигму їх інноваційного, комп'ютерного моделювання; по-четверте, покладаючи у основу становлення чинного статичного позитивного права дослідження процесів становлення й розвитку української правової свідомості та культури, та виходячи з чинної Конституції України як її сучасної формальної спадкоємності, конституційного змісту чинної пріоритетної державно-правової форми української правової свідомості та культури, – змодельовати керовані процеси формування української правової свідомості та культури на основі використання актуальних методів та методологій, а також постійно здійснювати їх різноформатний моніторинг. На той час прикладом нещодавно розпочатого історико-правового та теоретичного моніторингу стану запропонованої майбутньої конституційної реформи, у нашому контексті, реформи формальної спадкоємності української правової свідомості та культури, можна вважати роботу Конституційної Асамблеї, її матеріали, присвячені дослідженню конституцій різних країн, досвіду їх введення й законодавчої практики виконання ними конституційних функцій у суспільстві та державі. Так, за правовими ідеями офіційних матеріалів роботи Конституційної Асамблеї [29–30] розвиваємо наші положення про формальну спадкоємність української правової свідомості як таку, що за вузькою класифікацією розподіляється на; 1) некодифікуючу формальну спадкоємність; 2) кодифікуючу формальну спадкоємність. За більш широкою класифікацією, сучасна формальна спадкоємність української правової свідомості, також за істотними ідеями сучасної класифікації чинних світових Конституцій, має такі форми поступового публічного оприлюднення за відомими прикладами офіційно визнаних і частково

невизнаних Конституцій: 1) писана формальна спадкоємність; 2) кодифікована формальна спадкоємність; 3) некодифікована формальна спадкоємність; 4) неписана формальна спадкоємність; 5) змішана, або маргінальна, в першу чергу у ідейно-світоглядному відношенні, формальна спадкоємність української правової свідомості та культури. Але зараз ми не ставимо собі за мету далі продовжувати нашу класифікацію та її характеристики. Це буде предметом іншої наукової статті.

Сучасну формальну спадкоємність української правової свідомості за вузькою класифікацією, безсумнівно, виносимо до кодифікуючої, та за широкою класифікацією – писаною, кодифікованою та водночас змішаною (або маргінальною за різними конфліктними ідейно-світоглядними перспективами, наприклад, зовнішньої та внутрішньої політики України) у позитивно-правовому аспекті спадкоємністю, що, безсумнівно, вимагає досить активних і ґрунтовних наукових як фундаментальних, так й прикладних досліджень. При цьому за сучасних умов, більшою мірою, відбуваються розвиток й становлення української правової свідомості та її спадкоємності водночас, але за різними шляхами, тобто на тотально штучній, але поза будь-якою теоретично обґрунтованою основою позитивною правовою наукою чи будь-якою іншою, а також будь-якими окремими знаними науковцями. За проведеними дослідженнями [1–14, 17–18, 24, 26–30], найчастіше розвиток відбувається за природними шляхами, а становлення – за неприродними, рідше, становлення й розвиток формуються перманентно, після змін конкретно-історичних епох (за прикладом, радянської) – складними девіантними перманентними шляхами, хибними та/або ж тотально неприродними, але при чому прогнозовано, девіантно та маргінально, з природними незбагненими намаганням вийти у делінквентність. Це призводить до широкого й різкого дистанціювання у часі та просторі на одній та тій же українській, державно зорганізованій території процесів становлення української правової свідомості, процесів її розви-

тку. Відбувається теж саме у статичному праві та правовій культурі, суспільстві та державі у цілому тощо, але з подальшими тенденціями до повної автономізації, політичного, релігійного та іншого дроблення (в першу чергу – протікання у часі) всіх зазначених процесів, нової закритості суспільства, чергового та нескінченного дальшого дроблення самої внутрішньої закритості, з утворенням політичних та інших «зон суцільної непрозорості та непроникності». Це загрожує новими санкціями з боку цивілізованих країн, нестійкості територіальної цілісності, наприклад, за мовними ознаками, можливій зміні традиційного місця розташування української правової свідомості та культури. Це самий важкий шлях некерованого формування української правової свідомості та культури, коли правова мета розвитку та становлення правової свідомості, культури, права та правової системи у цілому не одна й та ж. Це різні, іноді протилежні правові мети, їх декілька, вони жорстоко конкурують, винищуючи одна одну, що зумовлено абсолютною відсутністю історичного і реального позитивного досвіду мирного співіснування різних гілок влади, не говорячи про виконання функцій. Це плата за відсутність правової ідеології та загалом ідеології державної. Це унеможливило обрати таку єдину для всіх нову правову мету, котра дозволить змоделювати певний ідеальний правовий стан українського права, суспільства та української держави, що дозволило б правомірно скеровувати розвиток українського права, українського прогресу, цивілізовано рухаючись до нього як до того вище зазначеного бажаного керованого цільового правового стану. Таке зумовлено історичною неприйнятністю мирного співіснування та функціонування різних(ими) самодостатніх(ими) владних(ими) гілок(ами), настільки тривалим, що не тільки за останніх 100 років не припиняється – кризовим циклом (про кризу правосвідомості писали ще до П. Новгородцева, І. Ільїна античні Геродот, Пліній, Аристотель, пишуть наші сучасники, але досі не вдалось знайти жодного відомого історич-

ного чи сучасного науковця, хто б писав інше) соціальної активності ще слов'янської, згодом української правової свідомості та культури (коли на них інколи не звертали уваги). Кризовий цикл соціальної активності української правової свідомості тотально зумовлений найчастіше протилежно цільовим функціонуванням різних форм державно-правової свідомості та культури: української державно-правової свідомості законодавчої влади, виконавчої влади, судової влади, місцевої та іншої влади. Звідси максимально девіантна та маргіналізована загальна публічна державно-правова свідомість та культура з непрозорими пріоритетними зонами приватно-державної правової свідомості та культури. Виникає істотна потреба у новому вдосконаленні Конституційних засад та приведення їх у певні вітчизняні рамки розуміння та досить обережної, поступової адаптації до європейського та іншого законодавчого досвіду.

На засадах виявлених нами принципів і закономірностей становлення й розвитку української правової свідомості та культури, природних і неприродних шляхів її формування, слід сформулювати концептуальну модель становлення чинного сучасного українського статичного позитивного права, державно-правової свідомості та культури як основи нової української правової позитивної правової науки, що будується на ідеях правової свідомості як істотної форми будь-якого державотворення та будь-якої держави, її адміністративних інститутів (Г. Гегель, П. Новгородцев, І. Ільїн, В. Чефранов, О.Є. Уколова, М. Панов, В. Тацій, В. Сташис, Л. Петрова, М. Козюбра, О.М. Бандурка та інші). Виходячи з наших підходів, уточнюємо, що українська правова свідомість – це національна правова свідомість з пріоритетно домінуючими масовими, колективними, груповими та індивідуальними (персональними) первинними суб'єктами, об'єктами та предметами. Останні є такими істотними, що історично визначили істотні форми типових правовідносин, правову дієздатність та правоздатність для себе та всіх інших її суб'єктів, об'єктів та предметів, фо-

рмується у процесах становлення та розвитку, різноментально презентується у складових пропорціях формул української національної та правової ідіоми, автентичних пропорціям формул правосвідомості-норми права [30–31] за природних шляхів формування. Українська правова свідомість – це типово національна правова свідомість, що має: 1) «теоретичне тіло» (Ю. Дмитрієнко), – теоретичні конструкції різної наукової ідентифікації та презентації правової свідомості як учбового правового поняття, презентованого в навчальних підручниках і посібниках з теорії та історії держави та права, інших навчальних посібниках і підручниках [31–32]; 2) «тілесну правосвідомість» (Ю. Дмитрієнко), що презентує специфічне ментальне «тіло та обличчя» української правової свідомості та культури її суб'єктів (фізична конституція тіла, обличчя, душевно-психічний стан, стан здоров'я та хвороб за медико-психологічними показниками первинних і вторинних суб'єктів української правової свідомості та культури) [32]; 3) українську правову культуру та інші культури (субкультури), що різноджерельно, різноаспектно та різнофункціонально верифікують її національну природу за відповідними давніми історичними та сучасними артефактами і архетипами української правової свідомості та культури різного походження, різної природи та перспективи (національний одяг, мова, побут, традиції) [33]. Українська правова свідомість у родовому правовому відношенні більшою мірою строго детермінована власною неформальною спадкоємністю (правова ментальність, духовність, неформальна спадкоємність національної самосвідомості, звичай та ін.: це – незмінні еволюційні компоненти формули української правової ідіоми, правової духовності, традиції, права, правової системи) за періодів розвитку. У видовому правовому відношенні – більшою мірою не строго детермінована формальною спадкоємністю української правової свідомості (правова ідеологія, наука, теорія, формальна спадкоємність національної самосвідомості та ін.: це – змінні історичні компоненти

формули української правової ідіоми, правової духовності, традиції, права, правової системи) за періодів становлення. Така правова свідомість, розвиваючись або за природними, та/або за неприродними шляхами, лінійно цілеспрямована у трансформативній динаміці за періодів розвитку відповідними виявленими нами принципами та закономірностями, що суттєво відрізняються (можуть суттєво відрізнитися за певних умов) від принципів та закономірностей її становлення [34], причому у основі кожної закономірності нами цілепокладений автентичний принцип її формування а у основу кожної функції – функцію її будь-якої істотної якості (властивості).

Слід додати також, що, за нашими проведеними широкими дослідженнями та іншими [1–34] для періодів становлення й розвитку української правової свідомості та культури за будь-яких чи-то історичних, чи то сучасних часо-просторів за різними континуумними зв'язками первинних, інших її реальних суб'єктів з різними ступенями масової, колективної та індивідуальної правової, іншої свободи поза природними шляхами формування, у якості взірцевих варіантів можна запропонувати керовані моделі становлення й розвитку з наявних їх правових станів до науково керованих цільових. При цьому, знову ж таки, за нашими дослідженнями [35–38] для природних шляхів розвитку української правової свідомості та культури характерні пріоритетні, не масово девіантні, максимальною мірою індивідуалізовані, ідеалізовані, менталізовані, ідейно-світоглядно детерміновані та філософське одухотворені трансформативні форми української несоціонічної та інші несоціонічні форми, наприклад, української звичаєвої правової свідомості та культури, традиційно характерні більшості її хронологічних періодів за видимою історію правової свідомості та культури. Причому українська правова свідомість має масовими девіантні форми з пріоритетно визначеними ідеальними та абсолютною самостійністю, тобто здатна виконувати типові функції механізму правового регулювання перехідних суспільних відносин. За

правомірністю актів української девіантної правової свідомості та культури, створюючих автентичні маргінальні різногалузеві правові норми – девіантна українська правова свідомість та культура типово маргінально правильно (з наявною тенденцією витіснення не правових девіацій у правовому відношенні правовими) віддзеркалює правову дійсність та відбувається це далі на ґрунті правильного віддзеркалення останньої у широких родових правових межах та параметрах неформальної спадкоємності.

Для періодів природного становлення української правової свідомості та культури – не девіантні, не маргінальні, більшою мірою теоретично абстраговані, мінімально ідеологізовані за наявності сильної різноформатної бази проведення правових реформ, правоздійснення, правозастосування та правотворення, форми української соціонічної правової свідомості та культури. Такій правовій свідомості типово характерні й інші форми з некризовими циклами її соціальної активності, відносною самостійністю. Така правова свідомість більшою мірою правильно віддзеркалює за позитивним правом правову дійсність у законодавчих категоріях й поняттях з актуальним урахуванням максимально актуальної нормативно-правової бази моральності чинних правових норм у межах формальної спадкоємності. Для неприродних шляхів становлення української правової свідомості та культури характерна відсутність бази пріоритетів у домінантних формах масово соціонічних форм української правової свідомості та культури, або вони визначені нікчемно. Перманентно не прогнозовано існують функціонально пріоритетні маргінально девіантні, меншою мірою ідеалізовані та одухотворені трансформативні форми української соціонічної, інші пріоритетної форми правової свідомості та культури, з домінантою до незначної теоретизації правового усвідомлення дійсності у межах формальної й неформальної спадкоємності як разом, так й окрема тощо. *Отож, у більш спрощеному варіанті за природних шляхів формування (більшою мірою –*

за періодів розвитку) української правової свідомості характерні її девіантні форми [39–40], за неприродних (більшою мірою – за періодів становлення за перехідного правотворення) – соціонічні, позитивні [40–41]. При цьому за правильністю-неправильністю відбиття українською правовою свідомістю дійсності та у самій правовій свідомості дійсності – то за природних шляхів конкретно-історичних процесів становлення й розвитку української правової свідомості та культури – відбувається, в основному, правильне відбиття правової дійсності. За неправильних же шляхів формування останніх, здійснюється, в основному, неправильне віддзеркалення правової дійсності як неправильне правове віддзеркалення правосвідомістю дійсності, що прогресує далі як біла пляма українського правознавства, а фактично призводить таке до формування, більшою мірою, маргінально хибної теорії правової ідеології як збоченої правосвідомості на тлі відсутності державної та правової ідеології.

«Подальші дослідження зазначеної тематики, гадаємо, сприятимуть ретельному вивченню різної природи української правової свідомості та культури на засадах різноджерельних і різновісьових основ трансформації чинного українського статичного позитивного права, зокрема, наприклад, в плані глибокої комплексної розробки теми інноваційно-технологічного трансформування природних основ типового правоусвідомлення. Така процедура могла б розпочатись, наприклад, з виявлення максимальних (або метаметодологічних) трансформативних можливостей у «наявному правовому стані української правової свідомості» за науково створеною, законодавчо адаптованою та правокультурно ствердженою основою сучасної динаміки української правової свідомості за формулами української національної та правової ідіоми, та закінчитися формуванням соціально керованого його «цільового стану» як пріоритетно найважливішої метаметодологічної тематики й концептуального напрямку сучасних монографічних і дисертаційних досліджень [41].

ЛІТЕРАТУРА

1. Дмитрієнко Ю. М. Сучасна картина правового світу: малі правові збурення як синергетичні домінанти архетипів нелінійного розвитку української девіантної правосвідомості / Ю. М. Дмитрієнко // *Нова парадигма*. – 2003. – Вип. 31. – С. 193–207.
2. Дмитрієнко Ю. М. Синергетика права – прогресивна методологія розв'язання засобами державного управління соціально-правових проблем держав перехідного періоду / Ю. М. Дмитрієнко, А. О. Гарькавенко, Я. О. Овчаренко, О. В. Кошляк // *Наукові праці*. – 2002. – Вип. 9. – Т. 22. – С. 118–128.
3. Дмитрієнко Ю. М. Про синергетику правосвідомості як домінантну еволюційну функціональну закономірність (функціональний закон) посттоталітарних правових рефлексій / Ю. М. Дмитрієнко // *Науковий вісник дипломатичної академії України*. – Вип. 8 «Зовнішня політика та дипломатія: витоки, традиції, новації». – 2003. – С. 348–380
4. Дмитрієнко Ю. М. Синергетика правосвідомості як нове, філософськоструктуроване теоретичне право світобачення / Ю. М. Дмитрієнко // *Нова парадигма*. – 2005. – Вип. 36. – С. 53–62.
5. Дмитрієнко Ю. М. Синергетичні закони збереження: об'єктивні природні енергетичні закони як регулятивна основа лінійної синергетики позитивної української правосвідомості / Ю. М. Дмитрієнко // *Науковий вісник. Серія «Філософія»*. – 2005. – Вип. 19. – С. 111–136.
6. Дмитрієнко Ю. М. Синергетичні основи правосвідомості як архетипи її нелінійних властивостей та взаємодій / Ю. М. Дмитрієнко // *Нова парадигма*. – 2005. – Вип. 49. – С. 81–114.
7. Дмитрієнко Ю. М. Формула норми права у контексті синергетики правосвідомості / Ю. М. Дмитрієнко // *Ученые записки Таврич. нац. ун-та им. В. И. Вернадского*. – 2006. – Т. 19 (58). – № 2. – С. 9–13.
8. Дмитрієнко Ю. М. Правовий простір та законодавчий час як еволюційні параметри нелінійної природи правової свідомості / Дмитрієнко Ю. М. // *Науковий вісник. Серія «Філософія»*. – 2002. – Вип. 11. – С. 115–119.
9. Дмитрієнко Ю. М. Посттоталітарна правосвідомість у контексті закону та правової структури: еволюційні умови, зв'язки, критерії нелінійної ідентифікації / Дмитрієнко Ю. М. // *Нова парадигма*. – 2002. – Вип. 25. – С. 186–191
10. Дмитрієнко Ю. М. Про природу і генезис нелінійної детермінантності посттоталітарного рефлексивного права / Дмитрієнко Ю. М. // *Нова парадигма*. – 2002. – Вип. 26. – С. 20–27
11. Дмитрієнко Ю. М. Девіантна правосвідомість як формозмістовний феномен перехідного буття права / Дмитрієнко Ю. М. // *Науковий вісник. Серія «Філософія»*. – 2001. – Вип. 9. – С. 131–133.
12. Дмитрієнко Ю. М. Механізм адаптації вітчизняного законодавства в сфері прав громадян України до законодавства Європейського Союзу / Дмитрієнко Ю. М. // *Новий напрям розвитку теорії та історії держави та права...* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dmitrienko4.narod.ru>.
13. Дмитрієнко І. В. Поняття про правові емоції, їх значення / Дмитрієнко І. В., Дмитрієнко Ю. М. // *Aktualni vymozenosti vedy - 2011* : materialy VII mezinarodni vedecko-prakticka conference (27.06.2011–05.07.2011) Dil 7. Pravni vedy. – Praha: Publishing House «Education and Science», 2011. – S. 11–14.
14. Dmitrienko I. V. Concept about legal emotions and their values / Dmitrienko I. V., Dmitrienko Ju. N. // *Актуальные научные достижения - 2011* : міжнародна наук.-практ. інтернет-конф. (Чехія, 27.06.2011–05.07.2011) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rusnauka.com>.
15. Аблязов Д. Е. Соціальна, правова держава та права людини і громадянина / Д. Е мування соціальної держави / І. В. Яковюк // *Проблеми законності*. – 1998. – Вип. 35. – С. 22–27.
16. Дмитрієнко Ю. М. Конституція України як статична формальна спадкоємність кон-

кретно-історичного циклу соціальної активності правової свідомості / Дмитрієнко Ю. М. // Вісник Запорізьк. юрид. ін-ту. – 2004. – № 1. – С. 263–277.

17. Дмитрієнко Ю. М. Підходи до вироблення критеріїв визначення природного та неприродного становлення і розвитку української правової свідомості та культури / Ю. М. Дмитрієнко // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 305–318 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10djmctk.pdf>.

18. Дмитрієнко Ю. М. Проблема спадковості в національній самосвідомості : монографія / Дмитрієнко Ю. М. – Х. : Основа, 1998. – 240 с.

19. Указ Президента України «Про Конституційну Асамблею»: від 17.05.2012 р., № 328/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/asambleya/asambl.html>.

20. Дмитрієнко Ю. М. Формула української правосвідомості як оптимальний критерій, корелят, інструмент здійснення поліаспектних трансформацій, завдань та їх ефективних досліджень / Дмитрієнко Ю. М. // Вісник Харківськ. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2004. – Вип. 617. – С. 87–88.

21. Дмитрієнко Ю. М. Формула норми права у контексті механізму адаптації законодавства у сфері прав громадян України до законодавства Європейського Союзу / Дмитрієнко Ю. М. // Держава і право. – 2006. – Вип. 33. – С. 45–53.

32. Дмитрієнко Ю. М. Тілесна правова свідомість (на прикладі виявлення та вивчення кризового циклу соціальної активності дитячої тілесної свідомості за її медико-психологічною онтологією) / Дмитрієнко Ю. М. // Europejska nauka XXI powieka : materialy VII Miedzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji (07-15 maja 2011 roku). – Przemysl : Nauka i studia, 2011. – V. 10. Prawo. – P. 13–25

33. Дмитрієнко Ю. М. Становлення та розвиток української правової свідомості та культури у історичному генезисі їх артефактів

та архетипів / Дмитрієнко Ю. М., Дмитрієнко І. В. // Стратегічні питання світової науки : міжнародна наук.-практ. інтернет-конф. (07–15 лютого 2011 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rusnauka.com>.

34. Дмитрієнко Ю. М. Новітні принципи розвитку та становлення української правової свідомості та культури: загальна характеристика / Дмитрієнко Ю. М. // Стратегічні питання світової науки : міжнародна наук.-практ. інтернет-конф. (07–15 лютого 2011 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rusnauka.com>.

35. Дмитрієнко Ю. М. Проблема неправильного правового віддзеркалення правосвідомістю дійсності як біла пляма українського правознавства: теорія правової ідеології як збоченої правосвідомості (джерела, історія, реальність). Частина 1 / Ю. М. Дмитрієнко // Форум права. – 2005. – № 1. – С. 9–28 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2005-1/05dumrco.pdf>.

36. Дмитрієнко Ю. М. Проблема неправильного правового віддзеркалення правосвідомістю дійсності як біла пляма українського правознавства: теорія правової ідеології як збоченої правосвідомості (джерела, історія, реальність). Частина 2 / Ю. М. Дмитрієнко // Форум права. – 2006. – № 1. – С. 25–44 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2006-1/06dumrco.pdf>.

37. Дмитрієнко Ю. М. Проблема неправильного правового віддзеркалення правосвідомістю дійсності як біла пляма українського правознавства: теорія правової ідеології як збоченої правосвідомості (джерела, історія, реальність). Частина 3 / Ю. М. Дмитрієнко // Форум права. – 2006. – № 2. – С. 34–52 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2006-2/06dumdir.pdf>.

38. Дмитрієнко Ю. М. Проблема неправильного правового віддзеркалення правосвідомістю дійсності як біла пляма українського правознавства: теорія правової ідеології як збоченої (девіантної) правосвідомості (дже-

рела, історія, реальність). Частина 4 / Дмитрієнко Ю. М. // Нова парадигма. – 2006. – Вип. 57. – С. 84–97.

39. Дмитрієнко І. В. Бодинаміка української правової свідомості та культури / І. В. Дмитрієнко, Ю. М. Дмитрієнко // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 192–200 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11divctu.pdf>.

40. Дмитриенко И. В. Соционика правового сознания как современный метод социальной и иной прогрессивной типологии украинского правового сознания и культуры /

И. В. Дмитриенко, Ю. Н. Дмитриенко // Форум права. – 2011. – № 3. – С. 222–226 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11divcik.pdf>.

41. Дмитрієнко Ю. М. Метаметодологічні основи, принципи становлення, розвитку української правової свідомості та культури / І. В. Дмитрієнко, Ю. М. Дмитрієнко // Форум права. – 2011. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-3/10djmmpr.pdf>.

Дмитрієнко Ю. М. Дві вісі формування української правової свідомості та культури / Ю. М. Дмитрієнко // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 221–241 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12djmpct.pdf>

Запропоновано підходи до розуміння правової свідомості як такої теоретичної конструкції у правовій науці, що дозволяють прив'язати її до конкретно-історичних реалій українського практичного функціонування та трансформації як української правової свідомості за всіма її становлення та розвитку.

Дмитриенко Ю.Н. Две оси формирования украинского правового сознания и культуры

Предложены подходы до понимания правового сознания как такой теоретической конструкции в правовой науке, которые разрешают привязывать ее к конкретно-историческим реалиям украинского практического функционирования и трансформации как украинского правового сознания согласно осям ее становления и развития.

Dmitrienko Ju.N. Two Ukrainian Axis Formations of Legal Consciousness and Culture

Approaches to understanding of legal consciousness as are offered such theoretical design in a legal science which allow to adhere it to concrete historical realities of the Ukrainian practical functioning and transformation as Ukrainian legal consciousness agree axes of its development and formation for the purpose of searches of its true understanding and knowledge.